

VI. ЗІСТАВНЕ ВИВЧЕННЯ МОВ. ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Віра Базова
(Київ)

УДК 811.112.2'373.7

ПЕРЕКЛАД ЯК ОБ'ЄКТ ЕТНОПСИХОЛІНГВІСТИКИ

Здійснено спробу осмислити процес перекладу як явища багатоаспектного, в якому зіставляють мовне бачення світу і мовну ситуацію. Актуальність дослідження зумовлена передусім тенденцією до антропоцентризму сучасних лінгвістичних досліджень, яка передбачає аналіз усного чи писемного мовлення як відображення специфіки етнічного менталітету, духовної культури та звичаїв і традицій, адже притаманний мові спосіб концептуалізації дійсності є частково універсальним і частково національно-специфічним. На основі всебічного лінгвостилістичного та перекладацького аналізу німецькомовних перекладів «українських» творів М.В.Гоголя з'ясовано особливості компенсації системних та функціональних лакун при перекладі. Компенсація лакун не створює варіанта щодо інваріанта, а лише пояснює зміст понять, що належать незнайомій реципієнтів культурі, свідомості та мові. Це відбувається шляхом пояснення дефініцією, заміни на інші концепти та коментаря. Порівняльний аналіз оригіналів і цільових текстів дав змогу виявити залежність рівня адекватності перекладу від ступеня розвитку перекладацьких принципів та соціально-культурних умов суспільства. Розглянуто також способи відтворення реалій та інших національно-маркованих одиниць.

Ключові слова: міжмовна комунікація, переклад, мовне бачення світу, мовна ситуація, екстралінгвістичні фактори, перекладацький метод, реалії.

Постановка проблеми. Тенденція до антропоцентризму сучасного мовознавства, перспективність комунікативно-прагматичних досліджень визначають необхідність етнопсихолінгвістичного аналізу перекладу як форми усної та писемної комунікації, який передбачає аналіз усного чи писемного мовлення як відображення специфіки етнічного менталітету, духовної культури, звичаїв, традицій. Щодо цього Ю.Д. Апресян зазначав: “Кожна природна мова відтворює певний спосіб сприймання і організації концептуалізації світу... Притаманний мові спосіб концептуалізації дійсності (погляду на світ) є частково універсальним, частково національно-специфічним; носії різних мов можуть сприймати світ дещо по іншому, що зумовлено особливостями кожної з мов (1, с. 38-39). Грунтуючись на тезі про залежність мовленнєвої поведінки від тріади “етнос – мова – культура”, науковці відзначають, що у процесі перекладу відбувається зіткнення не лише лексичних та граматичних систем, а й комунікативно-прагматичних, лінгвоетнічних, психологічних, соціокультурних уявлень, менталітету мовців. Різниця культур і мовленнєвих норм часом потребує від перекладача таких глибоких перетворень, що навряд чи справедливим буде розглядати переклад лише як зміну правил переходу від внутрішньої програми мовлення до її реалізації. Комунікація “мовець – перекладач – адресат” є подвійною, оскільки перекладач здійснює оптимальне вкладання двох внутрішніх програм відповідно до мовця та орієнтовно на адресата: мовець стратегічно спрямований на мовно-автентичного для нього перекладача і водночас на адресата [6, с. 61].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конфронтативні дослідження 70-90-х років ХХ ст. виробили власний теоретичний матеріал та методіку зіставлення мов і культур (ідіоетнічний ореол – Б.О.Серебренніков, картина світу, мовна та концептуальна – Б.О.Серебренніков, В.О.Аврорін, О.С.Кубрякова та інш.). Перегляд і критична оцінка гіпотези Селіра-Уорфа концепції інваріанта О.М. Леонтьєва сприяли виробленню у сучасному перекладознавстві оптимальної стратегії зокрема, стосовно поняття інваріантності текстів оригіналу та перекладу на основі гіпотези Ю.О.Сорокіна та І.Ю.Марковіної щодо лакунізованого характеру однієї соціокультурної спільності відносно іншої [6, с. 55-62]. Дослідники розглядають лакуну як відсутність у мові певних лексем, граматичних моделей, уявлень про реалії або асоціацій, пов'язаних з ними, порівняно з їхньою наявністю у мові оригіналу і відповідно у

свідомості її мовців. Лакуни існують на кожному мовному рівні. У процесі перекладу їхній зміст може відобразитися іншими засобами мови перекладу. Як правило, тексти, адресовані носію вихідної мови, розраховані лише на його сприйняття. Вони цілком і повністю виходять зі специфічних рис його психології, доступного йому обсягу інформації, особливостей оточуючої його соціально-культурної сфери. В процесі перекладу текст переадресовується іншомовному читачу, який володіє іншим обсягом фонових знань. При цьому проходить прагматична адаптація вихідного тексту.

Мета статті полягає у висвітленні проблем, пов'язаних із компенсацією системних і функціональних лакун під час перекладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальна схема прийомів передачі реалій у художньому тексті має такий вигляд: 1. Транслітерація. 2. Переклад (заміни). 3. Наближений переклад. 4. Контекстуальний переклад [3, с. 93].

"Українські" твори М.В. Гоголя можуть служити яскравим прикладом майстерності введення реалій в оригінальну літературу. Об'єктом нашого дослідження стали українські реалії в повісті Гоголя "Ніч перед Різдом". Вихідним матеріалом став "словничок українських слів", який Гоголь навів у передньому слові Рудого Панька в першій та другій частині "Вечорів на хуторі біля Диканьки" [3, с. 11-13, 94-96].

Предметна класифікація українських реалій запропонованого Гоголем словничка включає в себе назви: 1. їжі, напоїв: *варенуха, галушки, книш, паляниця* і т.п.; 2. посуд і начиння: *миска, скриня*; 3. одягу, взуття: *відлога, кобеняк, кожух, намитка, плахта, свитка, кунтуш, черевики*; 4. грошей: *півкопи*; 5. звичаїв та свят: *голодна кутя, колядувати*.

Судячи з аналізованого нами перекладу, частіше, ніж будь-який інший прийом, перекладачем застосовувався наближений переклад українських реалій, який включає: а) родові заміни (*варенуха - Beerenbranntwein*), б) використання функціонального аналога (*свитка - Kosakenkittel*), в) опис, пояснення, тлумачення (*голодна кутя - Fasten, півкопи - 25 Kopeken*) [8].

Наближений переклад, як говорить сама назва, дозволяє, хоча й не дуже точно, передати предметний зміст реалії, а що стосується колориту, то він майже завжди втрачається, оскільки проходить заміна очікуваного конативного еквіваленту нейтральним за стилем.

"Німецька мова найменш гостинна до реалій", відмічають С.Влахов і С.Флорін [2, с.101]. Значною мірою це обумовлено наявністю в ній дуже зручного способу передачі реалій шляхом словоскладення. Саме це й пояснює незначний відсоток реалій в німецьких перекладах. Разом з тим використання перекладачем виключно засобів німецької мови при передачі українських реалій призвело до втрати національного колориту.

Крім українських реалій в тексті є також велика кількість вкраплень на українській мові, напр.: *"Брешут сучи бабы", "Та вси, батько", "Та спасиби, мамо! Як же, мамо!", пісня "Мені с жінкой не возиться", щедрівка "Щедрик, ведрик! Дайте вареник, грудочку кашки, кільце ковбаски!"* [3, с. 108-133].

Перекласти на німецьку, залишаючи українські слова, неможливо, проте втрату колориту певною мірою могли б компенсувати пояснення перекладача, типу, говорив, мішаючи російські слова з українськими, або, заспівав по-українськи.

На нашу думку, подібну "неуважність" перекладача до українських реалій та вкраплень можна пояснити, проаналізувавши те місце оригіналу, де запорожці розмовляють з ковалем та царицею:

"- *Что ж, земляк, - сказал, приосанясь, запорожец и желая показать, что он может говорить и по-русски...*"

„*Nicht wahr, Landsmann, bemerkte der Kosak, der zeigen wollte, daß er auch die Schriftsprache beherrschte...*"

Отже, в оригіналі по-російськи, а в перекладі - на літературній мові. Загальновідомо, що українська мова в Російській імперії вважалася не мовою, а "грубим, мужицьким наріччям", що й підкреслив Гоголь в цитованому нижче уривку:

"- *Як же мамо! ведь человеку, сама знаешь, без жинки нельзя жить, -отвечал тот самый запорожец, который разговаривал с кузнецом, и кузнец удивился, слыша, что этот запорожец говорит с царицею, как будто нарочно, самым грубым, обыкновенно называемым мужицким наречием*".

Очевидно саме цією точкою зору керувався і німецький перекладач.

Стосовно національного забарвлення творів М.В. Гоголя необхідно вказати на те, що воно як художній образ обумовлене, по-перше, змістом, а, по-друге, тими мовними категоріями, які утворюють його мовну основу.

У зв'язку з цим зупинимося на одній із мовних особливостей повісті Гоголя "Невський проспект", а саме іншомовних вкрапленнях, на "ламаному" мовленні і їх відтворенні в німецькому перекладі [9].

Вживання широкого кола іншомовних вкраплень було характерним для класиків минулого. Для перекладача це створює додаткові труднощі, особливо при перекладі на мову самого вкраплення. Саме такий випадок має місце і в "Невському проспекті": "*Мейн фрау!* - *закричав он.*

- *Вас волен зи дох?* - *отвечала блондинка.*

- *Гензи на кухня*" [4, с. 34].

Перекладацьке рішення, а саме пояснення "сказав по-німецьки", "відповіла вона також", видається в даному випадку найбільш адекватним. Природно, що переклад самим автором даного вкраплення стає цілком безпредметним і опускається. Разом з тим перекладач проходить повз важливий момент, вказаний автором, а саме примітку "лам. нім."

Як відомо, в деяких випадках у мові оригіналу і в мові перекладу можуть існувати певні традиції в зображенні особливостей мови, які виникають під впливом третьої мови. Ці традиції обумовлені структурними розходженнями всередині кожної пари мов і зовнішньо можуть мати різні риси. Так, в російській літературі для передачі "неправильного" мовлення інших народів характерні, зокрема, помилки у відмінкових закінченнях. Однак при перекладі на німецьку мову зберегти типовість цих помилок виявиться неможливим також і внаслідок граматичних особливостей німецької мови. Внаслідок цього перекладачеві доводиться шукати інший прийом, замінюючи морфологічні помилки фонетичними, фонетичні -синтаксичними чи навпаки.

Порівнявши переклад з оригіналом, ми переконуємося в тому, що в ньому не знайшли відображення помилки в російському мовленні персонажів. Майже всі практики і теоретики перекладу, торкаючись цієї проблеми, говорять про почуття міри, економності в стилізації національно забарвленого (тобто ламаного) мовлення [2, с. 260].

Однак подібна "економність" перекладача там, де сам автор не скористався нею, може призвести до порушення авторського задуму. На наш погляд, ламана мова персонажів несе в оригіналі чітко визначене смислове навантаження, оскільки цілком очевидно є різниця в її неправильності. Якщо прийняти до уваги той факт, що в повісті наводиться характеристика типового петербурзького німця того часу - "*Шиллер был совершенный немец, в полном смысле всего этого слова*", то стає очевидним, що мовна характеристика є невід'ємною частиною загальної характеристики персонажу. Крім того, оскільки всі неправильності мовлення найбільш яскраво проявляються при хвилюванні, в напружені моменти, тобто є деталлю психологічного емоційного стану персонажу, то їх використання письменником вносить додатковий необхідний штрих до характеристики образу.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, можна констатувати, що в аналізованих нами німецьких перекладах творів М.В.Гоголя в недостатній мірі переданий їхній національний колорит. Причини подібних огріхів проти національного та історичного колориту, в основному, пов'язані з особистістю перекладача - незнанням ним реальних фактів, а подекуди й деяких основних положень теорії перекладу, зокрема того, що оскільки текст являє собою послідовність мовних одиниць, семантичне значення цих одиниць і тексту в цілому може і повинне бути розкрито шляхом встановлення зв'язків між самими цими одиницями та чимось, що лежить поза ними [7, с. 7]. Отже, врахування прагматичного фактора при перекладі вимагає глибокого знання самих предметів та ситуацій, які описані у вихідному тексті. Саме це створює передумови для успішного вирішення питань, пов'язаних з міжкультурною комунікацією і забезпечує адекватний переклад тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С.38-39.
2. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М.: Междунар. отношения, 1980. – 342 с.
3. Гоголь Н. В. Собрание сочинений в 7-ми томах. Т. 1./ Н.В. Гоголь. – М.: Худож. лит., 1976.
4. Гоголь Н. В. Невский проспект // Собр. соч. в 7-ми томах. Т. 3./ Н.В. Гоголь. – М.: Худож. лит., 1976.
5. Кияк Т. Р., Науменко А.М., Огуй О. Д. Теорія і практика перекладу / Т.Р. Кияк та інш. – Вінниця : Нова книга, 2006. – 592 с.
6. Селіванова О.О. Актуальні проблеми сучасної лінгвістики / О.О. Селіванова. – К.: Вид. Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.
7. Флорин С. Муки переводческие: Практика перевода / С. Флорин. – М.: Высш. школа, 1983. – 184 с.
8. Gogol Nikolai W. Die Nacht vor Weihnachten / Nikolai Gogol. – Frankfurt am Main: Insel Verlag, 1981. – 93 S.
9. Gogol N. Petersburger Novellen / Nikolaj Gogol. – München Deutscher Taschenbuchverlag, 1992. – 182 S.

Базовая В. Перевод как объект этнопсихолінгвістики.

В статье делается попытка осмысления процесса перевода как явления многоаспектного, при котором сопоставляются языковое видение мира и языковая ситуация. Актуальность данного исследования обуславливается, во-первых, тенденцией к антропоцентризму современных лингвистических исследований, которая предусматривает анализ устной или письменной речи как отражение специфики этнического менталитета, духовной культуры и обычаев и традиций, ведь свойственный языку способ концептуализации действительности является частично универсальным и частично национально-специфичным. На основании всестороннего лингвостилистического и переводческого анализ немецкоязычных переводов «украинских» произведений Н.В. Гоголя выяснены особенности компенсации системных и функциональных лакун при переводе. Компенсация лакун не создает вариант относительно инварианта, а лишь объясняет содержание понятий, принадлежащих незнакомой реципиенту культуре, сознанию и языку. Это происходит путем объяснения дефиницией, замены другими концептами и комментария. Сравнительный анализ оригиналов и целевых текстов дал возможность выявить зависимость уровня адекватности перевода от степени развития переводческих принципов и социально-культурного состояния общества. На материале немецкоязычных переводов произведений Н.В. Гоголя были также рассмотрены способы воссоздания реалий и других национально-маркированных единиц.

Ключевые слова: *межъязыковая коммуникация, перевод, языковое видение мира, языковая ситуация, экстралингвистические факторы, переводческий метод, реалии.*

Bazova V. Translation as an Object of Ethnopsycholinguistics.

The article is an attempt of interpretation of the procedure of translation as a multilateral phenomenon in which not only lingual forms are compared but also the linguistic vision of the world and the situation of communication along with a wide range of extralinguistic factors which are defined by the general concept of culture. On the basis of the comparative analysis of original and target texts the difference between levels of translation adequacy has been proved. It is caused by the development of translation principles and the difference of social conditions. The characteristic axiom in the research is the statement that adequate translation, based on a realistic method, should be grounded on the reproduction of the original in the interconnection of content and form, a detail and the whole, typical and characteristic features. It is also determined by the translators individual and artistic style. Comparative linguistic and translation analysis of the original texts by Gogol and their German translations helped us determine the main peculiarities of translation strategy. The maximum approach of the translators to adequacy is based on a full range of known devices of reproduction of lexical, phraseological and stylistic peculiarities of an original text. The translators' decisions are sometimes disputable but they should be viewed in terms of those aesthetic standards which were considered generally acceptable and obligatory at the corresponding stage of translation development.

Key words: *interlanguage communication, translation, linguistic vision of the world, situation of communication, extralinguistic factors, translation method, realia.*

Ольга Демиденко
(Київ)

УДК 81'4 (811.111+161.2): 39

ЕМОТИВНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ СИМВОЛІВ

Проаналізовано емотивність національно-культурних символів у контексті порівняння української та англійської лінгвокультур. Розглянуто сутність категорії емотивності та поняття емотивної лексики. Наведено визначення поняття символу. Проаналізовані слова-реалії як безпосередня мовленнєва реалізація символів певної лінгвокультури, міфологічні реалії як національно-культурні символи, в тому числі у складі компаративних фразеологізмів. Визначено поняття реалій-символів. Здійснено співставлення деяких образів фразеологічних порівнянь українській та британській лінгвокультурах з урахуванням їхньої емотивності та асоціацій, що ними викликаються. Увага автора зосереджена на протиставленні Добра і Зла та відповідних міфологічних образів в українському та британському міфологічному дискурсах з огляду на реалізацію емотивного потенціалу образів-реалій та лексем, що належать до їхніх денотативних полів.

***Ключові слова.** Лінгвокультурологія, лінгвокультура, міфологема, реалія, символ, фразеологізм, порівняння, емотивність.*

Постановка проблеми. Дослідження національно-культурної свідомості у її мовних і мовленнєвих проявах є актуальним питанням лінгвокультурології, психолінгвістики та інших напрямків сучасної лінгвістичної науки. Суспільна природа мови, пов'язаність мови з мисленням та комунікативна спрямованість як глобальна функція мови вказують на її безперечну психологічну емотивність, яка є одним із провідних компонентів змісту національно-культурних символів. Категорія емотивності передбачає емотивне значення, в єдиній структурі якого міститься сема емотивності різних рангів, в яких представлені емотивні смисли, які можуть співпадати з лексичним значенням, бути конотативними або входити у логіко-предметну частину значення. Проблема категорії емотивності у складі національно-культурних смислів залишається **актуальним і недостатньо розробленим** у сучасній лінгвістиці, особливо у контексті порівняння мовних символів української та англійської лінгвокультур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання національно-культурного символу у лінгвістичних наукових розвідках тісно пов'язане з дослідженнями концептуальних метафор, реалій, фразеологізмів, культурно-специфічних лексем у творах фольклору, етномовного компоненту казок тощо. Категорія емотивності національно-культурних символів україномовної та англійської лінгвокультур має дискусійний характер і ще не була предметом наукових пошуків і досліджень.

Метою цієї статті є розгляд мовної реалізації емотивності деяких національно-культурних символів україномовної та англійської лінгвокультур на матеріалі творів фольклору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основою опису всієї множинності емотивної лексики слугує категорія емотивності, яка відрізняється від емоцій. На мовному рівні емоції трансформуються в емотивність, тому емоції – психологічна категорія, а й емотивність – мовна. Категорія емотивності розуміється двояко. При широкому розумінні ця категорія охоплює всі мовні засоби відображення емоцій і передбачає об'єднання семантично близьких мовних одиниць різних рівнів. При вузькому розумінні категорія емотивності пов'язана з емотивним компонентом значення, яке представлено емотивними смислами, що проникають в семантику слова і закріплюються в ній: в денотативному та конотативному значеннях, макрокомпонентах і в семантичному потенціалі [10, с. 49]. Тому емотивна функція проявляється щоразу, коли мовець виражає своє почуття, своє ставлення до навколишньої дійсності або коли він хоче викликати яку-небудь почуттєву реакцію свого співбесідника [9, с. 10]. Згідно з концепцією В. В. Виноградова, кожне слово предметно-логічного значення оточене особливою експресивною атмосферою, що варіюється залежно від контексту. Виразна сила властива звукам слова та їх різноманітним сполученням, морфемам та їх комбінаціям, лексичним значенням. Слова перебувають у безперервному зв'язку з усім нашим інтелектуальним та емоційним